

Станіслав Лем

Казка про короля Мурдаса

Станіслав Лем

Кіберіада

Київ, Дніпро, 1990

(с) Український переклад, М. Гандзій, 1990. Перекладено за виданням: Stanisław Lem, Cyberiada, Krakow, 1972.

Після смерті доброго короля Геліксандра трон перейшов до його сина Мурдаса. Це засмутило всіх, бо Мурдас був марнославною і боягузливий. Він звелів, щоб його звали Мурдасом Великим, а сам боявся протягів, духів, воску, бо на натертому воском паркеті можна зламати ноги, родичів, бо вони заважають владарювати, а найбільше — ворожби. Як тільки відбулась коронація, він одразу звелів, щоб у всьому королівстві позамикали двері й не відчиняли вікон, понищили всі скриньки для ворожби, а винахідника машини, що відганяла духів, нагородив орденом і премією. Машина й справді була добра, бо духів він ніколи не бачив. Боячись протягів, король ніколи не виходив до парку і гуляв тільки в своєму великому замку. Якось, прогулюючись коридорами і анфіладами, він опинився в старій частині палацу, де ніколи ще не бував. Спершу він зайшов до зали, в якій стояла механічна лейб-гвардія його прапрадіда, ще з тих часів, коли не знали електрики. В другому залі король побачив таких же заіржавлених парових рицарів, але все це не цікавило його, і він хотів був уже вертатись, коли враз зауважив маленькі

дверцята, на яких було написано "Не заходити". Дверцята вкривав грубий шар пилюки, і король, може, й не доторкнувся б до них, коли б не той напис, що дуже його обурило. Як це так, йому, королю, наважилися щось заборонити? Довелося докласти чималих зусиль, щоб відчинити рипучі двері, а тоді крутими сходами король зійшов до покинутої башти. Там він побачив старезну мідну скриню з рубіновими вічками, ключиком і лядою. Король зрозумів, що це — скриня для ворожби, і знову розгнівався, що всупереч його велінню її залишено в палаці. Та йому раптом спало на думку, що хоча б один раз, а таки можна спробувати, що воно таке, оце ворожіння скрині. Тож він навшпиньки підійшов до неї, повернув ключик, а коли нічого не вийшло, постукав у ляду. Скриня хрипко зітхнула, заскреготав механізм, і скриня ніби скося глянула на короля рубіновими вічками. І тоді король пригадав, що так само скося дивився на нього Ценандр, батьків брат, який віддавна був його наставником. Королю майнула думка, що напевне то дядько підмовив залишити ту скриню йому на злість, бо чого б їй дивитися скося? Дивно якось стало в нього на душі, скриня, затинаючись, поволі заграла понуру мелодійку, ніби хтось лопатою стукав по залізному надгробку, і тоді з-під ляди випала чорна картка з жовтими, наче кістка, рядками машинопису.

Король добряче перелякався, проте не зміг уже погамувати своєї цікавості. Він схопив картку і помчав до своїх покоїв. Коли залишився сам-один, він вийняв її з кишені. "Подивлюсь, але так тільки, для годиться, одним оком",— вирішив він і подивився. На картці було написано:

Била зла година — билася родина,

Брат пішов на брата, син лупцює сина.

Казанець парує — синовець лютує,

Швагер, курва клята, не втече від ката!

Не вгашаймо духу, гей же, зух на зуха,

На війну рушаймо — буде потеруха!

Йди, дідусю, внучки, йдіть, я навчуся, як вас бить.

Зліва трах, справа — гряк! Тут шуряк, там свояк!

Хай вітчима хтось потрима — дивись в оба, бий у лоба!

Лежить зять, трун аж п'ять; упав тесть — шоста єсть!

Синку, зашморга принос! Так іздавна повелось:

Родичі нам любі, та лише по згубі.

Била зла година — шаліла родина:

На кого напали, того й потоптали.

Клади до могили, сам тікай щосили,

Хто не заховавсь — того закопають сонного! [1]

Король Мурдас так злякався, що йому аж в очах потемніло. Він був у розпачі від своєї легковажності, через яку запустив оту скриню для ворожіння. Та пізно вже було жалкувати: він знав, що треба щось робити, аби не дійшло до найгіршого. В нього не було й тіні сумніву щодо змісту віщування: він уже давно мав підозру, що йому загрожували найближчі родичі.

Правду кажучи, хтозна, чи було це саме так, як ми тут розповідаємо. В усякому разі, закінчилось усе дуже сумно, навіть жахливо. Король

наказав стратити всю свою рідню, і тільки один його дядько, Ценандер, в останню мить утік, переодягнувшись на піанолу. Але і йому те не допомогло, бо його відразу схопили і він поклав голову під сокиру. А Мурдас міг 'з чистим сумлінням підписати вирок, бо дядька спіймали, коли він підбивав на заколот проти монархії.

Так несподівано осиротівши, король надів на себе жалобу. На серці йому вже полегшало, хоча й було сумно, бо за своєю вдачею він, власне, не був ані лихий, ані жорстокий. Та недовго тривала спокійна Мурдасова жалоба, бо якось спало йому на думку — а що, коли в нього zostались якісь родичі, про котрих він не знає. Будь-хто з підданих короля міг бути якимось його далеким родичем; і Мурдас час від часу велів стратити того або того, але й це не давало йому цілковитого заспокоєння, бо ж, власне, хіба можна бути королем і не мати підданих, тож як їх усіх замордувати? Він став такий підозріливий, що наказав приклепати себе до трону, щоб його ніхто не зіпхнув з нього, на ніч надівав, на голову панцерний ковпак і весь час тільки й думав, що його вчинити. Нарешті він учинив таку незвичайну річ, таку незвичайну, що сам би, мабуть, до неї не додумався. Найпевніше, що його намовив на неї мандрівний торговець, переодягнений на мудреця, або, навпаки, мудрець, переодягнений на торговця — про це розповідають по-різному. Розповідали, ніби палацова сторожа бачила, що вночі король упустив до своїх, покоїв якусь замасковану постать. Одне слово, одного дня Мурдас скликав до себе всіх двірцевих будівельників, майстрів-електриків, настроювачів та бляхарів, і оголосив, що вони мають звеличити його особу, та так, щоб їй не було рівних в усьому світі. Цей наказ виконали надзвичайно швидко, бо начальником проектного бюро король призначив заслуженого ката. Електрики і будівельники рядами йшли, несучи дроти і шпулі, а коли розбудований король заповнив своєю особою весь палац так, що був одночасно й на фасаді, й у підвалах, й у флігелі, дійшла черга до ближніх прибудов. За два роки Мурдас заповнив собою увесь центр міста. Не досить показні будинки, а отже, не гідні того, щоб у них поселилася монарша думка, було поруйновано, і на їхньому місці збудовано електронні палаци, так звані Мурдасові підсилювачі. Король поволі, але без упину розбудовувався, багатопверховий, ретельно припасований,

живлений персональними підстанціями,— отже, став цілим столичним містом і не зупинився в його межах. Настрій у нього поліпшився. Родичів не було, мастила й пасік уже не боявся, оскільки йому не треба було й кроку ступити, бо він був водночас скрізь. "Держава — це я" — не без пиhi казав він, адже,крім нього самого, що заповнив рядами електричних будівель площі й алеї, ніхто вже не жив у столиці, крім, звісно, королівських пилососів та особистих витирачів пилу. Вони пильнували королівських думок, що линули зі столу до сталу. Так усе місто оповило розпростерте на довгі милі задоволення короля Мурдаса, що вдалося йому досягти вічної й повної величі, а надто сховатися скрізь, як наворожила йому машина, адже він став всюдисущий у цілій державі. Наймальовничіший вигляд де мало в сутінках, коли король-велетень, паленіючи, мов заграва, зблискував вогниками-роздумами, а потім поволі згасав, поринаючи в заслужений сон. Та через деякий час темінь безпам'ятства перщик нічних годин то тут, то там поступалася місцем тьмяному жеврінню миготливих зблисків. То починали роїтися монарші сни. Бурхливими лавинами марень пропливали вони крізь будівлі, що аж починали світитись уві тьмі їхні вікна, і цілі вулиці зблискували то червоним, то ліловим світлом, а особисті пилососи короля, простуючи безлюдними сходами і відчуваючи, як чадять розігріті кабелі в Його Королівській Величності, крадькома зазирали у мерехтливі вікна і стиха говорили:

— Ого! Либонь Мурдаса терзають якісь кошмари — хоч би де не вилізло нам боком!

І ось одної ночі, після надзвичайно втомливого дня — король вигадував нові ордени, якими мав намір нагородити себе — йому приснилося, що його дядько Ценандер, скориставшись з темряви, весь у чорному, закрався до столиці й кружляє вулицями в пошуках помічників, щоб зчинити ганебний заколот. З підвалів виповзли шереди замаскованих постатей, а було їх стільки і були вони охоплені такою жагою вбити короля, що Мурдаса пройняв дроз, і з переляку він прокинувся. Вже розвиднілося, і сонце позолотило на небі білі хмаринки, тож король заспокоїв себе сказавши: "Сон — то мара!" — і заходився

далі проектувати ордени, а ті, що він їх придумав минулого дня, вже чіпляли йому на терасах та балконах. Однак, коли, попрацювавши цілий день, король ліг відпочити і тільки-но задрімав, як одразу ж перед його очима постав у всьому своєму розквіті заколот проти короля. А сталося це ось чому; коли Мурдас, нажаханий заколотницьким сном, прокинувся, то прокинувся не весь — центр міста, охоплений тим антидержавним сном, не прокинувся й далі спочивав у його кошмарних обіймах, а король нічого про це не знав! Чимала частина його особи, старий центр міста, не усвідомлюючи того, що підступний дядько зі своїми махінаціями то лише примара і витвір сонної уяви, й далі перебувала у полоні того кошмару. Тієї ночі Мурдас побачив уві сні, як його дядько гарячково скликав родичів. Вони з'явилися усі, як один, небіжчики скреготали завісами, й навіть ті, кому бракувало найважливіших частин, підносили свої мечі проти законного владаря! Панував незвичайний рух. Натовп замаскованих пошепки скандували бунтівні гасла, в льохах і підвалах уже шили чорні знамена заколоту, скрізь варили трутизну, гострили сокири, готували отруєні дротики й шикувалися до останньої розправи з ненависним Мурдасом. Король жахнувся, прокинувся, увесь тремтячи, і хотів був Золотою Брамою Королівських Уст гукнути на поміч усі свої війська, щоб вони мечами порозтинали заколотників, але одразу збагнув, що це ні до чого. Адже ж військо не може увійти в його сон і розгромити заколот, що набирає там сили. Деякий час він намагався самими зусиллями волі розбудити ті чотири квадратні милі свого єства, яким уперто ввижався у сні заколот, та марні були його зусилля. Та, правду кажучи, він до пуття не знав: марні чи не марні, бо коли він не спав, то не бачив заколоту, який з'являвся тієї ж миті, коли він поринав у сон.

Отже, коли він не спав, то не мав доступу до повсталих районів, та й не дивно, адже дійсність не здатна втрутитися в сон, це до снаги лише іншому снові. Король дійшов висновку, що в такій ситуації йому найкраще заснути і наснити контрсон, звісно не абиякий, а монархічний, вірний йому, з розмаяними прапорами; і таким гарним сном, згуртованим навколо трону, він зможе на порох стерти самочинно виниклий кошмар.

Взявся Мурдас до діла, та зі страху не міг заснути; тоді він почав подумки рахувати камінці, аж нарешті, зморений, заснув. І тоді виявилось, що очолюваний дядьком сон не просто зміцнив свої позиції у центральній частині, а наснив уже собі навіть арсенали, повні потужних бомб і бойових мін. А сам Мурдас, хоч як силкувався, тільки й спромігся виснити одну роту кавалерії, та й ту спішену, недисципліновану і озброєну самими покришками від каструль. "Нічого не вдієш,— вирішив король,— не вийшло, отже, треба ще раз спробувати". І заходився Мурдас себе будити, як по правді, то це йому нелегко давалося, нарешті він прокинувся остаточно, і тоді саянула в нього страшна підозра. Чи він насправді прокинувся, чи, може, знову поринув у сон, тільки інший, що є лише фальшивою видимістю буття? Що вдіяти в такій заплутаній ситуації? Снити чи не снити? От у чім заковика! Припустімо, що він не снитиме, почуваячись цілком безпечно, адже в дійсності немає ніякого заколоту. То було б непогано: тоді той сон про заколот проти короля сам собі висниться й досниться до кінця, а після останнього пробудження самодержавство відновить належну єдність. Дуже добре. Проте якщо він не снитиме контрснів, гадаючи, що перебуває собі в затишній дійсності, тим часом, як та удавана дійсність є тільки іншим сном, сусіднім з тим, про дядька, то може дійти до катастрофи! Адже кожної миті ціла зграя клятих заколотників, під проводом того паскуди Ценандера, може з того сну вдертися в цей сон, що вдає із себе дійсність, щоб відібрати в Мурдаса трон і життя!

"Звичайно,— думав король,— відберуть у мене це тільки уві сні, але якщо заколот цілком охопить мою королівську особу, якщо пошириться від гір до океанів, якщо — боронь Боже! — я взагалі ніколи вже не захочу прокинутись, що тоді?! Я назавжди залишуся тоді відрізаний від дійсності, і дядько зробить зі мною тоді все, що захоче. Каратиме, принижуватиме, а що вже казати про тіток — я добре їх пам'ятаю,— то вже не попустять, хоч би там що. Такі вже вони є, тобто були, а, власне, знову є в цьому жахливому сні! І нарешті, до чого тут сон! Адже сон є тільки там, де існує дійсність, до якої можна повернутись, але де її немає (а як же я до неї повернуся, коли вони зроблять так, що затримають мене уві сні?), де немає нічого, крім сну, то там уже сам сон є єдиною

дійсністю. Жах! Розумію, все це через отой фатальний надмір особистості, через оту духовну експансію — і нащо воно мені було!"

З розпукою бачачи, що бездіяльність може спричинитися до загибелі, король вважав єдиним своїм порятунком негайну психічну мобілізацію. "Неодмінно треба діяти так, ніби я сплю,— сказав він собі.— Я повинен наснити собі натовпи сповнених любові й ентузіазму підданих, безмежно віддані бойові загони, що гинутьимуть з моїм іменем на вустах, силу-силенну озброєння, варто було б навіть швиденько придумати якусь чудо-зброю, бо ж уві сні все можливо; припустімо, засіб для винищення родичів, якісь протидядькові установи, або ще щось на зразок цього,— в такий спосіб я буду готовий до будь-якої несподіванки, і, якщо вибухне заколот, хитро і підступно перескочивши зі сну в сон, я за одним махом знищу його!"

Зітхнув король Мурдас усіма алеями і майданами свого такого ускладненого єства, і взявся до діла, тобто заснув. Уві сні мали шикуватися в каре бойові, сталеві, очолювані сивими генералами загони, мав з'явитися натовп, що вітатиме його сурмами й литаврами, а з'явився тільки маленький шурупик. Нічого більше — тільки звичайнісінький шурупик, трохи вищерблений скраєчку. Що з нього візьмеш? Король прикидав то так, то так, а тим часом у ньому зростав якийсь неспокій, що далі, то більший, і отетеріння, і страх, і нарешті йому сяйнуло: це ж рима: "шурупик" — "трупик"!

Короля пройняв дроз. Це знамення занепаду, розкладу, смерті, а отже, зграя родичів мовчки, скрадаючись, підкопами будь-що прагне дістатися до його сну — і він кожної миті може шубовснути у підступну, викопану сном під сном, прірву! Отже, йому загрожує кінець! Смерть! Загибель! Але звідки? Як? З якого боку?

Засяяли вогнями десять тисяч персональних будівель, задвигтіли підстанції Його Монаршої Величності, обвішані орденами і оперезані стрічками Великих Хрестів, і ці відзнаки розмірно подзенькували під подувом нічного вітру. Так змагався король Мурдас із знаменням

занепаду, що з'явилося йому уві сні. Нарешті Мурдас те знамення подолав, і воно так щезло, ніби його й не було. Думає король — де ж воно поділось? В дійсності чи в інших мареннях? Ніби в дійсності, але чи можна бути певним? Зрештою, може бути, що сон про дядька вже доснився й нема чого далі хвилюватись. Але знову ж таки — як йому про це довідатись? Нема іншої ради — тільки снами-шпигунами, які вдаватимуть із себе осіб, що ведуть підривну діяльність; їх треба насіяти скрізь, щоб вони невтомно пильнували всю Його Монаршу Персону, Державу Його Ёства, і ніколи вже король-дух не знатиме спокою, бо завжди має бути готовий до того, що десь якомусь потаємному закуткові його величезної особи сниться заколот! А може, колись у майбутньому йому пощастить зміцнити віронопіддані марення, виснити васальні послання й багатолюдні делегації, перейняті духом правопорядку, пощастить атакувати снами всі закутки і простори Його Монаршої Особи, щоб у них ані на мить не зміг заховатися жоден обман, жоден дядько! Як же любо стало в Мурдаса на серці від лопотіння прапорів, дядька й сліду не залишилося, нікого з родичів теж не видно, сама тільки вірність його оточує, невтомно складають йому подяки і вшанування, приємно бряжчать відшліфовані, карбовані із золота медалі, іскри порскають з-під різців, якими майстри вирізьбляють йому пам'ятники. Радісно стало на душі в короля, бо вже й герби повишивані, й килими у вікнах, і гармати готові до салюту, а сурмачі підносять до уст бронзові сурми. Проте, коли Мурдас пильніше придивився до всього, то помітив — ніби щось не те. Пам'ятники — звичайно, але вони якісь мало до нього подібні, у виразі обличчя, в косому погляді — щось дядькове. Прапори лопотять — це так, але ж вони з маленькою смужкою, хоча й невиразною, проте чорною, ну, коли не чорною, то брудною, в усякому разі — бруднуватою. І що ж це знову? Якийсь натяк?!

"О Господи! Адже ті килимки потерті, просто лисі, а дядько — дядько ж був лисий... Не може такого— бути! Назад! Відступ! Прокидатися! Прокинутись! — подумав король.— Грати побудку, геть із цього сну!" — хотів був він вереснути, але коли все зникло, йому не стало ліпше. Він поринув з того сну в новий, що снівся попередньому, а потім потрапив у ще давніший, отже, той теперішній був ніби втричі могутніший: усе в

ньому вже явно перетворювалося у зраду, відгонило запроданством, прапори виверталися, мов рукавички,— з королівських ставали чорними, ордени були з гвинтами, як пообрубувані шиї, а з позолочених сурм лунали не бойові звуки, а дядьків сміх,— як гуркіт грому Мурдасові на погибель. Гукнув король стодзвонним голосом до війська — нехай його списами штрикнуть, щоб розбудити!

— Ущипніть мене!! — горлав він, то знову кричав: — Прокинутися!! Прокинутися!! — проте все дарма; тож він знову силкувався вирватися зі сну зрадницького, заколотницького й потрапити в сон тронний, але в ньому вже намножилося тих снів, як собак, сновигали вони, як щури, з одних споруд кошмарна пошесть перекидалася на інші, і в Мурдасі крадькома, потайки, стиха поширювалося не знати що таке, але щось жахливе, хай Бог боронить! Стоповерховим електронним спорудам снилися шурупики і трупики, дроти й отрути, в кожній персональній підстанції готувала змову зграя родичів, у кожному підсилювачі хихотів дядько; затремтіли домини-страшини, самі себе настрахавши, понапихалися в них сто тисяч родичів, самозванців, що зазіхали на трон, дволиких байстрюків-інфантів, зизооких узурпаторів, і хоча жоден із них не знав, чи то він комусь сниться, чи то йому хтось сниться, навіщо сниться і що з того вийде,— всі гуртом напосілися на Мурдаса, щоб голову йому стягти, з трону зіпхати, на дзвіниці почепити, на раз убити, на два воскресити, дана ж моя дана, голово відібрана — і вони тільки тому поки що нічого не робили, бо ще не домовилися, з чого їм почати. І так наринали одна на одну лавини Мурдасових страхітливих марень, аж вибухнуло від перенапруження вогнем. І вже не уві сні, а справжній вогонь загоготав золотими полісками у вікні монаршої особи, і розпався король Мурдас на сто тисяч снів, які ніщо вже, крім пожежі, не єднало, і горів він довго...

----

1. Переклад М. Москаленка.